

մի ծրագրով և գործենք համերաշխ։ Ռուսական մեծ յեղափոխութիւնը պէտք է հաւատ ներշնչէ այդ ճանապարհով գործողներին մէջ։ Այդ մերձեցման գաղափարը պէտք է քարոզուի, այդ գաղափարի շուրջ միացնեն իրանց ոյժերը թիւրք բեժիմի դէմ բոլոր թրւրքահպատակ կոռուողները։ Ոչ մի աշխարհայեցողութիւն այնքան զօրեղ չի բուժում մարդկանց հոգուց քրոնիկական ցաւ դառած նացիօնալիզմը, որքան սոցիալիստականը։ Հետեւաբար, թիւրքիայի կեանքի մէջ այդ նոր ուղղութեան իրագործումը պէտք է սկսեն թուրք և հայ սոցիալիստները։ Կորիզը պէտք է առողջ լինի որ նրանից ծլած ծառն էլ կենսունակութիւն ունենայ։ Նոր ճանապարհ ընտրէք թիւրքահայեր! Հանգամանքները ժամանակի հետ փոխուել են, պէտք է փոխուի և գործելու եղանակը։ Անցեալը շատ բան պարզեց մեզ, շատ փորձանքներ անցան մեր գլխով։

Մենք այս հարցին դեռ կը վերադառնանք։

Լ. Ս.

27 Յունիսի։

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Մի կարեւոր քաջատրութիւն

Անցեալ 1905 թուի «Մուրճի» 11—12 №№-ում պ. Լէօի քննադատական յօդուածը կար պրոֆ. Մառի Аркаунъ, монгольское название християнъ, въ связи съ вопросомъ объ армянахъ-халкедонидяхъ մակագիր հեղինակութեան վերաբերմամբ։

Պրօֆ. Մառ իր վերոյիշեալ հեղինակութեան մէջ՝ իբրև փաստ Անիում հայ-քաղկեդոնիկների գոյութեան, ի միջի այլոց առաջ է բերել ինչ որ Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցու մի արձանագրութիւնը, որի մէջ գործածուած է խառ վրացերէն (?) բառը, առարկելով թէ՛ Վրաստանի սահմաններում գտնուող հայ-քաղակեդոնիկները լուսաւորչական հայերի հետ դաւանաբանական խտրութիւն ունենալուն պատճառով սկսել էին օտարանալ իրանց ազգութիւնից։

Յիշեալ յօդուածում պ. Լէօի խառ բառ մասին յայտնած կարծիքը «վրայից սահելով անցած»-ի տպաւորութիւնը թողեց մեր վրայ, մինչդեռ եթէ նրա վրայ հարկաւոր ուշադրութիւնը դարձնէր, իր ձեռքում մի գօրեղ փաստ ևս պիտի ունենար իր տեսակէտը աւելի դրական կերպով պաշտպանելու համար. Գ. Լէօ համաձայն է պրօֆ. Մառի հետ, թէ արձանագրութեան մէջ գործածուած խառ բառը վրացերէն է, միայն սա տարբերութեամբ՝ որ այդ երևոյթը պ. Լէօ նախ՝ վերագրում է նոյն ժամանակուայ Վրաստանի հայոց վրայ ունեցած ազդեցութիւնը, և երկրորդ՝ աշխատիլ է ապացուցանել, որ խառ ոչ թէ լոկ իբրեւ վրացերէն բառ գործածուած է արձանագրութեան մէջ, այլ իբրեւ հայերէն նոյնիմաստ բառի համանիշը:

Ընդունելով պ. Լէօի առարկութեան առաջին կէտը իբրեւ զուտ մի պատմական ճշմարտութիւն, չենք կարող թագցնել սակայն այն հանգամանքը, որ նա իր առարկութեան երկրորդ կէտով հակասել է ճշմարտութիւն: «Արձանագրութեան մէջ խառ բառը—ասում է պ. Լէօ,—չէ գործածուած իբրեւ մի ինքնուրոյն հասկացողութիւն, այլ իբրեւ հայերէնի համանիշը, բայց իրողութիւնը հակառակ է պ. Լէօի կարծիքին: Ահա արձանագրութիւնը՝ ինչպէս որ այդ առաջ է բերուած նոյն յօդուածում.—«Շինեցի—ասում է Հոնենց,—գեկեղեցիս յանուն սրբոյն Լուսաւորչի Գրիգորի և զարդարեցի բաղում զարդիք փրկական նշանաւոր սուրբ խաչիւ ոսկիք և արծաթիք և պատկերազործ խաւերով»: Արդ՝ ինչպէս յայտնի է, համանիշ բառերը նախ՝ թուով և հոլովով պէտք է յամաձայնեն միմեանց հետ, և երկրորդ՝ ստորակէտով էլ պէտք է բաժանուին միմեանցից. իսկ այստեղ՝ ինչպէս տեսնում էք, այդ կանոնների երկուսն էլ զանց է առնուած. «զարդարեցի... պատկերազործ խաւերով» է ասուած սա պարզ պատճառով, որ այդտեղ պատկերազործ-ը խառ-ի վերաբերմամբ ոչ թէ իբրեւ համանիշ այլ իբրեւ յատկացուցիչ է գործածուած, և ըստ կանոնի յատկացեալից նախադաս լինելով՝ թիւ և հոլով չէ փոխած ու կէտով էլ չէ բաժանուած: Ուրեմն եթէ այս անվիճելի իրողութիւնը աչքի առաջ ունենանք, այն ժամանակ կը տեսնենք, որ յիշեալ արձանագրութեան մէջ խառ բառը իբրեւ մի ինքնուրոյն հասկացողութիւն է, որը պ. Լէօ սխալամբ ժխտում է:

Մնում է այժմ այն հարցը, թէ խառ բառը իրօք՝ վրացերէն է,—մենք դրան դժուարանում ենք դրական պատասխան տալ, որովհետեւ խառ-ը թէ մեր բոլոր գաւառաբարբառներում գրեթէ անխտիր գործածուած է և թէ իբրեւ արմատ բառ՝ մեր հին գրականութեան մէջ մի շարք ածանց և բարդ բառեր կազ-

մուած են նրանից: խառ՝ ռամկական բառ է և նշանակում է խայտ (=թուրքերէն նաղը): Արդ՝ ի նկատի ունենալով, որ խառ-նշանակում է խայտ, կարելի է հաստատապէս պնդել, որ խայտ գրական ձևը առաջացած է ռամկ. խառ ձևից: Մնում է բառի մէջ գործածուած՝ ձայնաւորների տարիբրութեան հարցը, որը և կազմում է խնդրի էական մասը:

Մեր բոլոր գաւառաբարբառների մէջ գործածուած է մի երկբարբառ ձայնաւոր—էա *), որը մերհին գրականութեան հիմնագիրները փոխել են այ երկբարբառի: Ընդունելով իբրև հիմք մեր վերևի բացատրութիւնը, կը տեսնենք՝ որ խոտ պարզ ձայնաւորով բառ չկայ մեր ժողովրդական բարբառներում, այլ կայ խէատ՝ էա երկբարբառով, որը գրական բարբառում փոփոխուել է խայտ-ի՝ այ երկբարբառով: Բայց այն օրից՝ երբ մեր գրողները այլ և այլ պարագաներում սկսեցին ռամկ. բառեր կիրառել գրականութեան մէջ, ռամկ. էա երկբարբառի փոխարէն—երբեմն իրանց ըմբռնողութեան համաձայն և շատ անգամ էլ ըստ դիպաց,—ոմանք միայն է գործածեցին, իսկ ոմանք էլ միայն ա: Հնումը—մանաւանդ մեր գրականութեան անկման շրջանում,—գրական որոշ ուղղութեան մասին հազիւ թէ հասկացողութիւն լինէր, և այդ պատճառով էլ ամեն ինչ խառն ի խուռն էր գնում, ամեն ինչ կամայականութեան ենթարկւում: Իսկ ներկայումս մեր գրականութիւնը ունի երկու որոշ ուղղութիւն, որոնք են՝ արևմտեան—թիւրքահայ գրականութիւն և արևելեան—ռուսահայ գրականութիւն: Արևմտեան և արևելեան գրական ուղղութեան տարբերւելովը, գրողները երկուստեք էլ ռամկ. բառերը գրականութեան մէջ կիրարկելու ձևին և եղանակին վերաբերմամբ հետևել են ուրոյն ուղղութեան: Այսպէս էլ՝ ի միջի այլոց, էա երկբարբառը գրելիս արևմտեան հայերը փոխում են բացառաբար ա-ի, իսկ մեզանում՝ բացառաբար է-ի: Որպէսզի մեր ասածը լաւ հասկացուի, առաջ ենք բերում իբրև նմոյշ մի քանի բառեր ռամկ., արևմտեան ու արևելեան գրողների և գրական բարբառի արտասանութեամբ:

Ռամկ. բարբառ. Արևմտեան գրողների բարբ. Արևելեան գրող. ք. Գրական բ.

խէատ	խատ	խէտ	խայտ
մէան	ման	մէն	մայն

*) Էա երկբարբառը շատ դժուար կարող է արտասանել անվարժ երգիչը. իսկ առաջ պէտք է արտասանել, առանց մէկ կամ միւս ձայնաւորը շեշտելու, և չպէտք է շփոթել եա-ի հետ, որից շատ տարբեր է հնչիւնով:

փխտ	փատ	փ'տ	փայտ
վէալ	զալ	զէլ	զայլ
ծէար	ծար	ծէր	ծայր
վէար	վար	վէր *)	վայր

Բայց դառնանք բունը խնդրին:

Վերևում ասացինք, թէ խառը իբրև արմատ բառ՝ նրանից մի շարք բարդ և ածանց բառեր կազմուած և կիրարկութեան են դրուած մեր գրականութեան մէջ, բայց գուցէ այդ դեռ բաւական չլինի ապացուցանելու համար, որ խառը հայերէն բառ է, ուստի պէտք է յիշել նաև, որ խառից կազմուած ածանց բառեր մեր ռամկ. բարբառի մէջ էլ կայ, օր.՝ խէտտուտիկ, խէտտուկ, խէտտած, և այլն: Նոյնպէս՝ մի քանի գաւառաբարբառներում խառ բառը տեղի է տուել թուրքերէն նոյնիմաստ նաղշ բառին, և մանաւանդ շատ գործածական են այդ բառի ածանցեալները, օր.՝ նախշած, նախշուկ, նախշուն, և այլն: Իսկ դեռ ներկայումս էլ խառ բառը լոյն կիրարկութեան մէջ է համշնեան բարբառում, որը ապահովաբար Անիի բարբառի հարազատ մի ճիւղը կարելի է համարել: Բացի սրանցից՝ կայ և մի սլո ոչ այնքան արհամարհելի հանգամանք մեր ասածը հաստատող, այն է՝ վերոյիշեալ եկեղեցուն թուրքերի տուած անունը—«նաքըշլի քիլիսէ» (նախշուն եկեղեցի)—երևի գեղեցիկ քանդակներով զարդարուած լինելուն համար: Եւ այնպէս էլ չի կարելի թարգմանել «պատկերսդործ խտոր»-ը, եթէ ոչ՝ քանդակործ (քանդակ բանուած) նախշի, որովհետեւ պատկեր բառն էլ մեր հին գրականութեան մէջ աւելի յաճախ քանդակի կամ արձանի իմաստով է գործածուած, քան թէ պատկերի (նկար):

Աւելորդաբանութեան մէջ չընկնելու համար այսքան բացատրութիւնը խտի մասին բաւական ենք համարում, յուսալով՝ որ հարցը բաւականին պարզուած է:

Պ. Սրապեան

*) Վեր նշանակում է ցածր, ներքև, որը սխալմամբ շատրըր ե-ով են գրում, որ ընդհակառակը՝ վերև է նշանակում: